

آثار شیوع بیماری ناشی از کووید-۱۹ بر مقررات حقوق خانواده^۱

(مقاله علمی-پژوهشی)

خدیدجه مظفری*

چکیده

شیوع بیماری ناشی از کووید-۱۹ تمامی عرصه‌های اجتماعی و فردی را تحت تأثیر قرار داده است. بدیهی است که پیامدهای این همه‌گیری به خانواده نیز به‌عنوان یک نهاد اجتماعی و حقوقی سرایت نموده است. به‌ویژه با طولانی شدن دوران این بیماری، افزون بر آثار اقتصادی می‌توان آثار حقوقی آن را هم مشاهده کرد. محدودیت‌های وضع شده برای پیشگیری از سرایت هر چه بیشتر بیماری، می‌تواند بر روی حقوق و تکالیف افراد در خانواده اثرگذار باشد. در این شرایط، ضروری است مبانی حقوقی که منجر به تغییر در این حقوق و تکالیف می‌شود، مورد شناسایی قرار گیرد. به نظر می‌رسد استناد به قواعدی همچون لاضرر، اضطرار، عسر و حرج و وجوب دفع ضرر محتمل می‌تواند نظام حقوقی ایران را در یافتن مبنای مناسب برای اتخاذ راهکارهای حقوقی در خانواده یاری نماید. پس از یافتن مبنای مناسب در خصوص هر یک از وظایف زوجین یا والدین اظهارنظر نمود. بر مسائلی نظیر تکالیف زناشویی زوجین، ملاقات با فرزند، سکونت مشترک زوجین و نظایر آن ممکن است در شرایط شیوع یک بیماری مسری همه‌گیر، قواعدی متفاوت از احکام قانونی رایج حاکم شود که با استفاده از مبانی حقوقی می‌توان وضعیت آنها را روشن ساخت.

کلیدواژگان:

کووید-۱۹، کرونا، حقوق خانواده، تکالیف زوجین.

۱. این مقاله به سفارش «مرکز ملی تحقیقات حقوق سلامت» نگارش یافته است.

* استادیار، دانشکده علوم اجتماعی و اقتصادی، دانشگاه الزهرا (س).

مقدمه

شیوع ویروس کووید-۱۹ در جهان تمامی ساحت‌های زندگی را تحت تأثیر قرار داد. این همه‌گیری پیامدهای اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی متعددی را بر جای گذاشت که همچنان ادامه دارد. با گذشت قریب به پنج ماه از درگیر شدن بیشتر کشورهای جهان با این مسئله، انسان‌ها دریافته‌اند که زندگی طولانی‌مدت با این شرایط را باید پذیرفت و برای عادی شدن روال امور در همه عرصه‌ها اندیشه کرد. خانواده یکی از نهادهایی است که بیشترین تأثیر را از هرنظر با شیوع این ویروس به خود دیده است. از یک‌سو تعطیلی بسیاری از مشاغل یا محدود شدن آنها درآمدهای خانواده را کاهش داده است. از سوی دیگر، تهیه اقلام بهداشتی و ضدعفونی‌کننده، افزایش مراقبت‌های درمانی و ... هزینه‌های خانواده را افزایش داده است.^۱ بر همین اساس، دولت‌ها سعی در جبران بخشی از این هزینه‌ها از طرق مختلف نموده‌اند.^۲

۱. اگر هر خانوار ایرانی به خاطر مسائل بهداشتی و درمانی در ایام کرونا حدود یک میلیون و ۶۰۰ هزار تومان (معادل ۱۰۰ دلار در ابتدای پاندمی کرونا) افزایش هزینه داشته باشد، هزینه‌های کمرشکن سلامت از ۳.۷ درصد به حدود ۸ درصد می‌رسد. در خانوارهای روستایی این شاخص از ۴.۹ به ۱۲.۹ درصد و در خانوارهایی که دارای فرد بیشتر از ۶۰ سال هستند، این شاخص به ۱۲.۳ درصد افزایش می‌یابد. در شرایط شیوع کرونا هزینه‌های مستقیمی مانند هزینه‌های انجام آزمایش و گرافی قبل از تشخیص، درمان بیماران در بخش‌های بستری، سرپایی و مراقبت‌های ویژه، مراقبت از بیماران در منزل، تأمین اقلام حفاظت فردی، تأمین دارو در بازار آزاد و غیررسمی در برخی خانوارها و خوددرمانی مثلاً استفاده بی‌رویه از ویتامین‌های دی و ث، به سبب خانوار اضافه می‌شود. از دست دادن شغل افراد مبتلا، ترس و اجتناب از مراجعه به بیمارستان‌ها برای سایر بیماری‌ها که منجر به وخیم‌تر شدن وضعیت بیماری و پرداخت هزینه‌های سنگین‌تر می‌شود و همچنین تبعات روانی مرتبط با مشکلات اقتصادی از جمله مهم‌ترین هزینه‌های غیرمستقیم به خانوارها در این شرایط است. www.ima.ir/news/۸۳۸۵۷۸۳۶

۲. یکی دیگر از سیاست‌های حمایت معیشتی دولت، کمک به افرادی است که در جریان شیوع بیماری کرونا دچار آسیب شدند است، به این صورت مصوب شد که پرداخت نقدی برای سه میلیون نفر که حداقل درآمد را دارند، انجام شود. بر این اساس، قرار شد برای حدود سه میلیون نفر (بین یک تا ۱.۵ میلیون خانوار را تشکیل می‌دهند) مبلغی در چهار ماه پرداخت شود، سه میلیون نفری که فاقد هرگونه درآمد ثابت یا موقت هستند، مستمری‌بگیر نیستند یا پرداخت‌کنندگان هیچ‌کدام از صندوق‌های بیمه نیستند، مشمول دریافت بسته حمایتی هستند. اولین مرحله واریز آن ۲۷ اسفندماه و دومین مرحله ۳۰ فروردین ماه، انجام شد. همچنین یک مرحله نیز ویژه ماه مبارک رمضان (اول اردیبهشت) پرداخت شد. مرحله سوم نیز ۲۹ اردیبهشت واریز شد و مرحله پایانی این کمک‌ها ۳۱ خردادماه واریز شد. میزان پرداخت به تناسب بعد خانوار است و مبلغی ثابت برای هر نفر نبود؛ به طوری که برای خانوار تک نفره ۲۰۰ هزار تومان، دو نفره ۳۰۰ هزار تومان، سه نفره ۴۰۰ هزار تومان، چهار نفره ۵۰۰ هزار و پنج نفره و بالاتر ۶۰۰ هزار تومان بود.

www.ima.ir/news/83840907/

در عین حال حضور طولانی مدت اعضای خانواده در خانه منجر به نگرانی‌هایی در خصوص افزایش خشونت‌های خانگی^۱، به‌ویژه خشونت علیه زنان و دختران، شده است.^۲ به‌علاوه سازوکارهای نهادهای قضایی و نظارتی نیز دستخوش تغییراتی شده است.^۳ در کشورهای نظیر انگلستان دستورالعمل‌های مفصلی در خصوص برگزاری دادگاه‌های خانواده در دوران شیوع بیماری نگاشته شده است.^۴ کودکان بسیاری در سرتاسر جهان از آموزش‌های حضوری محروم شده‌اند و علاوه بر آن شمار زیادی از کودکان از تغذیه در مدارس که گاه تنها وعده غذایی ایشان

1. Andrew M. Campbell, *An increasing risk of family violence during the Covid-19 pandemic: Strengthening community collaborations to save lives*, Forensic Science International: Reports, Vol 2, Dec. 2020.

۲. دبیر کل ملل متحد تأکید کرده قرنطینه خانگی و ماندن در محل زندگی روش مهمی برای مقابله با شیوع کروناست، اما «این نباید سبب زندانی شدن زنان با کسانی شود که شریک زندگی‌شان هستند و به آن‌ها ستم می‌کنند.»^۵ «گوترش همچنین هشدار داده بسیاری از سازمان‌های فرادولتی و حامی قربانیان خشونت‌های خانگی، در شرایط فعلی یا پولی ندارند یا کلاً از کار بازمانده‌اند. او از دولت‌ها خواسته مسئله خشونت‌های خانگی را بسیار جدی بگیرند و آن را در میان اقدامات کلیدی خود در واکنش به همه‌گیری کووید-۱۹ قرار دهند. این اظهارات در حالی بیان شده که گزارش‌ها از گوشه و کنار جهان حاکی از افزایش آمار خشونت‌های خانگی و بالا گرفتن نگرانی‌ها در این مورد است. در انگلیس یک گروه خیریه حامی قربانیان خشونت‌های خانگی از افزایش ۲۵ درصد تماس‌های تلفنی و آنلاین نیازمندان کمک خبر داده است. دولت فرانسه هفته پیش گفته بود خشونت‌های خانگی در روند قرنطینه خانگی در آن کشور بیش از ۳۰ درصد افزایش داشته و قرار است برای کمک به قربانیان آنها به هتل‌های ویژه انتقال داده شوند. در گرینلند مقام‌های دولتی فروش نوشیدنی‌های الکلی را در پایتخت به کلی ممنوع و هدف آن را نیز مقابله با خشونت‌های خانگی علیه کودکان در جریان شیوع ویروس عنوان کرده‌اند. در تونس نیز وزیر امور زنان در مورد افزایش خشونت‌ها در جریان وضع محدودیت‌های آمد و شد هشدار داده‌است. همچنین در آلمان اجبار به ماندن در خانه موجب افزایش مشاجرات خانوادگی و خشونت‌ها به‌ویژه در مناطق شهری این کشور شده است «فرانسیسکا گیفی»، وزیر خانواده آلمان، با بیان این مطلب گفت: آمارهای متفاوتی از میزان این خشونت‌های خانگی در شهرها و مناطق مختلف کشور وجود دارد. به گفته این سیاستمدار حزب سوسیال دموکرات (SPD) در مناطق روستایی که مردم در محیط‌های بازتر زندگی کرده و امکان بیرون رفتن از خانه را دارند، موارد خشونت‌های خانگی بسیار کمتر گزارش شده است. این در حالی است که شهرهای پرجمعیت با افزایش قابل توجه خشونت خانگی مواجه هستند و به‌ویژه در برلین این خشونت‌ها ۱۰ درصد افزایش داشته است.

www.irna.ir/news/۸۳۷۳۹۷۲۷/

۳. به‌عنوان مثال، به‌منظور جلوگیری از مراجعه حضوری زوجین متقاضی طلاق، سامانه «تصمیم» تا پایان سال غیرفعال شده است. زوجین متقاضی طلاق توافقی قبل از مراجعه به دادگاه باید در این سامانه ثبت‌نام کنند، مشاوره بگیرند و سپس به دادگاه مراجعه کنند.

<https://www.mashregnews.ir/news/1049984/>

4. McFarlane A, *covid 19: national guidance for the family court 19th march 2020*, President Of The Family Division.

بوده است، نیز محروم شده‌اند.^۱ بسیاری از مسائل حقوقی مربوط به خانواده نیز با گذشت زمان و طولانی شدن ادامه سیاست‌های فاصله‌گذاری اجتماعی و قرنطینه و ... می‌بایست مورد بازبینی قرار گیرد. مسائلی نظیر پرداخت مهریه و نفقه، ملاقات با فرزند و ... از این دسته موضوعات‌اند. در این مقاله ابتدا به شناسایی مبانی قابل استناد در حقوق ایران برای توقف یا تغییر برخی از تعهدات پرداخته می‌شود. در ادامه منابع قانونی این احکام مورد بررسی قرار می‌گیرد. در بخش دوم به صورت خاص حقوق و تکالیف زوجین در خانواده که ممکن است متأثر از شیوع بیماری نحوه انجام آنها تغییر یابد، مورد بررسی قرار گرفته است.

۱. مبانی شناسایی حکم در هنگام شیوع کووید-۱۹

باید توجه داشت که شرایط زمان و مکان بر احکام حقوقی تأثیرگذار است. برای آنکه معلوم شود در چه شرایطی ممکن است یک حکم قانونی به صورت موقت و تحت شرایط زمانی و مکانی تغییر کند، لازم است قواعد مبنایی که جواز یا وجوب این تغییرات را میسر می‌کنند، شناسایی شود. به بیان دیگر، باید دانست که چه قواعدی در شرایط موجود می‌تواند استخراج و استنباط حکم هر مسئله را در موضوعات حقوقی از جمله در مسائل حقوق خانواده ممکن سازد. بر این اساس، مهم‌ترین این قواعد شامل قاعده اضطرار، قاعده لاضرر، قاعده نفی عسر و حرج و درنهایت قاعده وجوب دفع ضرر محتمل مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۱.۱. قاعده اضطرار

اضطرار یکی از قواعدی است که در استخراج احکام فقهی و حقوقی نقش مؤثری ایفا می‌کند. در اهمیت این قاعده همین بس که ممکن است انجام فعل حرامی را در شرایط خاص، جایز و حتی واجب نماید. روشن است که این قاعده در ارائه راهکار و حل مسائل جدید و تطابق احکام با مقتضیات زمانه بسیار کمک‌کننده است.

مفاد قاعده این است که به هنگام وجود یک ضرورت یا اضطرار حرمت حرام و وجوب واجب برداشته می‌شود و صورت جواز را به خود می‌گیرد؛ بنابراین، اموری که مورد نهی و منع شارع یا

1. Caroline G. Dunn, R.D., Erica Kenney, Sc.D. Sheila E. Fleischhacker, J.D., and Sara N. Bleich, "Feeding Low-Income Children during the Covid-19 Pandemic", *the New England Journal of Medicine*, March 30, 2020.

عقل قرار گرفته‌اند؛ مانند حرمت تصرف در مال غیر بدون اجازه او، در صورتی که ضرورت یا اضطراری وجود داشته باشد (مانند عبور از آن مکان جهت نجات جان یک انسان)، از ممنوعیت خارج می‌شود. بر اساس این قاعده، ضرورت‌ها و اضطرارها هر امر ممنوعی را مباح می‌سازند.^۱ در تعریف اضطرار نظرات گوناگونی مطرح شده است. بر اساس گفته مقدس اردبیلی و در یک تعریف موسع، «الاضطرار ما لم یمكن الصبر علیه مثل الجوع؛ اضطرار آن است که صبر بر آن ممکن نباشد؛ مانند گرسنگی.^۲ علامه حلی در مقام تعریف مضطر می‌نویسد: «المُضطر هو مَنْ یخاف التلف علی نفسه؛ مضطر کسی است که از تلف خویش بیم داشته باشد.^۳ تعریف دیگری از عبدالقادر عوده نقل شده است که به نظر دقیق‌تر می‌رسد. به گفته وی، اضطرار واقع شدن شخص تحت شرایط و موقعیت تهدیدآمیزی است که خروج از آن مقتضی ارتکاب فعلی باشد.^۴ در عین حال موضوع و مجرای این قاعده در مواردی است که نخست منع و نهی وجود داشته باشد، دوم شخص مکلف مضطر به انجام آن باشد.^۵

بر این اساس، به نظر می‌رسد در موضوع مورد بحث (حقوق خانواده در دوران شیوع بیماری ناشی از ویروس کووید-۱۹) در برخی از موارد، قاعده اضطرار برای تعیین حکم مسئله باید به کار گرفته شود. به‌ویژه که مسئله اصلی در این دوران احتمال ابتلای اشخاص به بیماری است. این بیماری هنوز درمان قطعی ندارد، برای پیشگیری از آن واکسنی ساخته نشده است و به ساده‌ترین روش غیرقابل اجتناب، یعنی تنفس، سرایت می‌کند. تشخیص اینکه بیماری در چه افرادی علائم شدید نشان می‌دهد و در چه افرادی علائم خاصی ندارد یا خفیف است، نیز هنوز به روشنی تأیید نشده است. لذا می‌توان موقعیت‌هایی که افراد را در معرض ابتلا به بیماری قرار می‌دهد موقعیت‌های اضطراری توصیف نمود.

۱. عبدالهی علی بیک، حمیده، **قاعده اضطرار (الضرورات تبیح المحذورات)**، الهیات و معارف اسلامی، شماره ۶۳، ۱۳۸۳.
۲. محقق اردبیلی، **زبده البیان فی احکام القرآن**، تهران: المکتبه المرتضویه لإحياء الآثار الجعفریه، چاپ اول، بی‌تا، ص ۶۲۶.
۳. علامه حلی، **قواعد الاحکام**، جلد ۳، قم: مؤسسه النشر الإسلامی، چاپ اول، ۱۴۱۹، ص ۳۳۴.
۴. عوده، **التشريع الجنایی الاسلامی**، جلد ۱، بیروت: دارالکاتب العربی، بی‌تا، ص ۵۷۷.
۵. عبدالهی علی بیک، حمیده، **قاعده اضطرار (الضرورات تبیح المحذورات)**، الهیات و معارف اسلامی، ۱۳۸۳، شماره ۶۳.

۱.۲. قاعده لاضرر

قاعده لا ضرر را می‌توان از پرکاربردترین و درعین‌حال بحث‌برانگیزترین قواعد حقوقی دانست که در عین اختصار مفاهیم گسترده‌ای از آن استخراج شده است. این قاعده در بیشتر ابواب فقه کاربرد دارد و مضمون آن این است که ضرر در اسلام مشروعیت ندارد و هرگونه ضرر و اضرار در اسلام نفی شده است. در معنی عبارت لاضرر و لاضرار میان فقها اختلاف است. مشهورترین نظرات در این خصوص را می‌توان به شکل ذیل خلاصه نمود:

شیخ انصاری منظور از نفی ضرر را نفی احکام ضرری می‌داند؛ یعنی «لا» در معنای نفی به کاررفته و کلمه حکم باید در تقدیر گرفته شود. بنابراین، مراد از عبارت این است که «لا حکم ضرری فی الاسلام» یعنی در اسلام احکامی که موجب ضرر بر بندگان باشد، وجود ندارد.^۱ آخوند خراسانی منظور از قاعده لا ضرر را نفی حکم به لسان نفی موضوع دانسته که مانند آن در اخبار، فراوان است؛ مثل «لا شک لکثیر الشک» یعنی کسی که بسیار شک کند، شک او شک نیست. به بیان دیگر، موضوعاتی که دارای حکم هستند، اگر با عنوان اولیه‌شان، سبب ضرر بشوند، حکم آن برداشته می‌شود؛ پس موضوعاتی مانند بیع و وضو که احکامی مانند وجوب و لزوم دارند، اگر موجب زیان گردند، احکام آن‌ها برداشته می‌شود؛ یعنی اگر وضو موجب ضرر گردد، حکم وجوب آن برداشته می‌شود.^۲ مرحوم نراقی می‌گوید: منظور، نفی ضرر غیر متدارک است، یعنی هر کس به دیگری ضرر بزند، موظف است آن را تدارک و تلافی کند و ضرری که جبران نداشته باشد، در اسلام وجود ندارد.^۳ نظر شریعت اصفهانی این است که «لا» در روایت، ناهیه است و در معنای مجازی استعمال شده، یعنی نباید کسی به دیگری ضرر بزند.^۴ امام خمینی (ره) این عقیده را قبول دارد و این نهی را نهی حکومتی می‌داند.^۵

۱. انصاری، مرتضی بن محمد امین، *فرائد الاصول*، جلد ۲، قم: مجمع الفکر الاسلامی، ۱۴۱۹ ق، ص ۴۶۰.
۲. آخوند خراسانی، محمد کاظم بن حسین، *کفایه الاصول*، جلد ۱، قم: مؤسسه آل‌البیت علیهم السلام لإحياء التراث بی‌تا، ص ۳۸۱.
۳. نراقی، محمد بن احمد، *عوائد الایام*، قم: مکتبه بصیرتی، چاپ سوم، ۱۴۰۸ ق، صص ۱۷-۱۸.
۴. مکارم شیرازی، ناصر، *انوار الاصول*، (تقریراً لمباحث سماحة آية الله العظمی الشیخ ناصر مکارم شیرازی دام ظلّه. المؤلف: احمد القدسی)، جلد ۳، قم: انتشارات نسل جوان، چاپ دوم، ۱۴۱۶ ق، ص ۲۷۳.
۵. خمینی، روح الله، *الرسائل*، جزء ۱، قم: اسماعیلیان، چاپ اول، ۱۴۱۰ ق، ص ۴۰.

بر اساس همین تفاوت استنباط از مفاد قاعده است که کاربرد آن نیز متفاوت می‌شود. فقها در اینکه آیا از این قاعده صرفاً برای نفی احکام ضرری می‌توان استفاده کرد یا اثبات حکم نیز با استناد به آن امکان‌پذیر است، اختلاف‌نظر دارند. درهرحال در مسئله مورد بحث که همان احکام حقوق خانواده در دوران شیوع ویروس کروناست، به نظر می‌رسد قاعده لاضرر می‌تواند کلیه احکام منجر به ورود ضرر را نفی کند و حتی برای اثبات احکام نیز به کار گرفته شود. به‌عنوان مثال، الزام به ملاقات طفل با هر یک از والدین که مبتلا به بیماری است، قطعاً حکمی ضرری می‌باشد که با استفاده از این قاعده لزوم آن قابل رفع است.

۱.۳. قاعده نفی عسر و حرج

واژه حرج در قرآن کریم، به معنای ضیق، تنگی، سختی و گناه به کار رفته است و واژه عسر در قرآن کریم، به معنای صعب، تنگ، دشوار است؛ این قاعده به معنای سقوط تکلیف شاق غیرقابل تحمل به حسب عادت است.

درباره حد و اندازه مشقتی که باعث سقوط تکلیف می‌گردد، دیدگاه‌های متفاوتی وجود دارد؛ برخی اعتقاد دارند عسر و حرج باید «شدید» باشد، برخی برای آن قید «فاحش» و برخی دیگر قید «عادتاً غیرقابل تحمل» را ذکر کرده‌اند. از سخنان مرحوم صاحب جواهر برمی‌آید که ملاک، عسر و حرجی است که شدید و عادتاً غیرقابل تحمل باشد.

در اینکه عسر و حرج، شخصی است یا نوعی، اختلاف وجود دارد؛ بیشتر صاحب نظران بر آن‌اند که ملاک، عسر و حرج شخصی (عسر و حرجی که شخص خاص نتواند آن را تحمل کند) است، نه عسر و حرج نوعی (عسر و حرجی که نوع مردم نتوانند آن را تحمل کنند).^۱ با استناد به این قاعده، در صورتی که اجرای هر کدام از تعهدات در خانواده موجب عسر و حرج و به‌سختی افتادن شدید و غیرقابل تحمل مکلف شود، می‌توان آن تکلیف را از عهده شخص برداشت. به‌عنوان مثال، لزوم سکونت مشترک با مردی که مبتلا به بیماری است، به دلیل حفظ انواع و اقسام پروتکل‌های بهداشتی

۱. نراقی، محمدین احمد، *عوائد الایام*، پیشین، ص ۵۷؛ مکارم شیرازی، ناصر، *انوارالاصول*، جلد ۲، پیشین، ص ۴۷۷.

۲. مکارم شیرازی، ناصر، *انوارالاصول*، همان، ص ۴۷۷.

و اضطرابشان از مبتلا شدن به شدت دشوار به نظر می‌رسد و می‌تواند حکم مربوط به لزوم سکونت مشترک را تا رفع منشأ عسر و حرج را از میان بردارد.

۱.۴. قاعده دفع ضرر محتمل

قاعده دفع ضرر محتمل، از قواعد عقلی است که مضمون آن حکم عقل به دفع ضرر محتمل یا مظنون است؛ بنابراین، اگر انسان درباره چیزی احتمال ضرر بدهد، از نظر عقل، دفع آن ضرر محتمل واجب است. با توجه به ویژگی‌های خاص شیوع بیماری ناشی از کووید-۱۹، به نظر می‌رسد این قاعده قابلیت به کارگیری داشته باشد. به بیان دیگر، از آنجاکه بیمار شدن بر اثر ارتکاب برخی افعال یا برخی ترک فعل‌ها امری یقینی و قطعی نیست و صرفاً احتمال بروز بیماری وجود دارد، این قاعده در بسیاری از فروض که ابتلا به بیماری قطعی نیست، متناسب‌تر از سایر قواعد به نظر می‌رسد.

«این قاعده اقتضائات متعددی در حوزه احکام فردی، اجتماعی و حکومتی دربر خواهد داشت. در سطح کلان، قاعده مزبور وظایفی را بر عهده حکومت قرار می‌دهد تا مانع حدوث ضرر محتمل که همانا انتشار بیماری است، گردد. در سطح میانی، نهادها و مجامع و مؤسسات اجتماعی قرار دارند که وظایفی را به منظور ممانعت از حدوث ضرر محتمل بر عهده دارند. در سطح فردی، احکام متعدد حقوقی در حوزه رفتارهای شخصی و خانوادگی بر عهده شهروندان به منظور ممانعت از حدوث ضرر قرار می‌گیرد. اقتضائات حاصل از قاعده مزبور در هر سه حوزه فردی، اجتماعی و حکومتی با دو رویکرد مطرح می‌شود: نخست دفع ضرر محتمل از خود (ممانعت از انتقال بیماری به خود) و دیگری دفع ضرر محتمل از دیگران (ممانعت از انتقال بیماری به دیگران)»^۱.

پیچیدگی وضعیت شیوع بیماری در حال حاضر به گونه‌ای است که انتقال ویروس و پس از آن علائم بیماری در هر فرد نسبت به فرد دیگر متفاوت است. اگرچه درصد کسانی که بیماری در آنها علائم شدید ایجاد می‌کند و ممکن است منجر به مرگ افراد شود، پایین محسوب می‌شود، اما همین احتمال اندک نیز به خاطر به شدت خطرناک بودن باید مورد توجه قرار گیرد. به ویژه که

۱. احسانی فر، احمد، ابعاد فقهی و حقوقی بیماری‌های واگیر خطرناک و سریع‌الانتشار (کرونا) از منظر قاعده وجوب دفع ضرر محتمل، *حقوق اسلامی* ۱۷، ۱۳۹۹، شماره ۶۴ صص ۱۷۲-۱۴۳.

آمار هر روز تغییراتی را در وضعیت بیماران نشان می‌دهد و نمی‌توان با احتمال بالا از یک وضعیت باثبات در خصوص ویژگی‌ها و شرایط بیماری صحبت کرد. در نتیجه لازم است حتی‌المقدور از هر رفتاری که فرد را در معرض ابتلای به بیماری قرار می‌دهد، پیشگیری شود. بر این اساس، حق یا تکلیف نگهداری اطفال توسط فردی که به خاطر شغلش در معرض خطر ابتلای بیشتری قرار دارد، به صورت موقت قابل تغییر است.

۲. اثر شیوع کووید-۱۹ بر حقوق و تکالیف زوجین در خانواده

گفته شده است که «از حیث حکم‌شناسی نمی‌توان همه انواع و اقسام و مصادیق بیماری‌های واگیر را موضوع واحدی برای حکم واحد تلقی کرد؛ چراکه ویژگی‌ها و کیفیات خاص انواع بیماری‌های واگیر با یکدیگر بسیار متفاوت است و این تفاوت‌ها نیز در حکم‌شناسی هریک از انواع بیماری‌های واگیر نقش مؤثری ایفا می‌کند؛ از این رو در بررسی حکمی هر دسته‌ای از بیماری‌های واگیر باید به ویژگی‌ها و خصوصیات و معیارها و ملاکات موضوعی همان دسته از بیماری‌ها توجه نمود و حکمی متناسب با همان ملاکات موضوعی را اختیار کرد. به همین دلیل، هر دسته از ویژگی‌های موضوعی در انواع بیماری‌های واگیر شایسته پذیرش احکام خاصی است»^۱.

بر این اساس، در ادامه حقوق و تعهدات افراد در نهاد خانواده در شرایط شیوع بیماری و با توجه به اقتضائات خاص این دوران مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۲.۱. تکالیف مشترک زوجین

تکالیف در خانواده به‌طور معمول به دو دسته تکالیف مشترک میان زن و شوهر و تکالیف اختصاصی هر یک تقسیم می‌شود. در این مقاله به حقوق و تکالیفی پرداخته شده است که امکان دارد متأثر از شیوع کرونا در جامعه، انجام یا عدم انجام آنها با موانع و مشکلاتی روبرو باشد. ابتدا تکالیف مشترک و در ادامه تکالیف اختصاصی به تفکیک زوج و زوجه مورد بررسی قرار گرفته است.

۱. احسانی فر، احمد، ابعاد فقهی و حقوقی بیماری‌های واگیر خطرناک و سریع‌الانتشار (کرونا) از منظر قاعده وجوب دفع ضرر محتمل، *حقوق اسلامی* ۱۷، ۱۳۹۹، شماره ۶۴، صص ۱۷۲-۱۴۳.

۲.۱.۱. حسن معاشرت

یکی از مهم‌ترین تکالیف برای حفظ نهاد خانواده، تکلیف حسن معاشرت میان زن و شوهر است. در نظام حقوقی اسلام، معاشرت به معروف برای زوجین یک اصل حقوقی و یک حکم اخلاقی است.^۱ تکلیف حسن معاشرت نشان از استواری خانواده بر پایه‌های اخلاقی و نه حقوقی دارد. زن و شوهر می‌بایست با یکدیگر مهربان و خوش‌رفتار باشند و این تکلیف را نمی‌توان به جبر قانون، به مرحله اجرا گذاشت. در خصوص مصادیق حسن معاشرت سخن بسیار، و اصولاً مبتنی بر قضاوت عرف است. به‌زعم نگارنده، گاه حتی عرف نیز از تشخیص مصادیق حسن معاشرت عاجز است. به‌عنوان مثال، باوجود شیوع بیماری کرونا که عوارض آن در بدن هر فرد متفاوت از دیگری است، آیا پرستاری یا ملاقات با فرد مبتلا اعم از زوج یا زوجه از مصادیق حسن معاشرت است؟

به نظر می‌رسد با توجه به امکان تمایز رفتارهایی نظیر قهر و بی‌اعتنایی با رفتارهای پیشگیرانه برای مبتلا نشدن به بیماری بتوان معیاری برای تشخیص حسن معاشرت یافت.

۲.۱.۲. معاضدت در تشییید مبانی خانواده و تربیت اولاد

این همکاری و تعاون در استحکام و بقای خانواده در رفتارهای متعددی جلوه‌گر می‌شود. یکی از این جلوه‌ها را می‌توان در مراقبت و تربیت فرزندان به‌روشنی ملاحظه نمود. درگیر شدن خانواده با بیماری یکی از اعضای خانواده، به‌ویژه فرزندان نیاز به همکاری و معاضدت میان زوجین را بیشتر نشان می‌دهد. همچنین با توجه به روابط نزدیک اعضای خانواده با یکدیگر، انجام فعالیت‌های پیشگیرانه با همکاری یکدیگر نقش مؤثری در سلامت اعضای خانواده دارد. بر این اساس می‌توان گفت هر یک از زوجین که در رعایت اقدامات پیشگیرانه بی‌مبالاتی و بی‌توجهی بنماید، به تکلیف معاضدت در تشییید مبانی خانواده عمل ننموده است.

۱. موسوی بجنوردی، سیدمحمد و بتول مهرگان صومعه‌سرای، بررسی حقوق و تکالیف غیرمالی زوجین براساس مصلحت خانواده با رویکردی بر نظر امام خمینی(س)، پژوهشنامه متین ۱۹، ۱۳۹۶، شماره ۷۶، صص ۱-۲۰.

۲.۲. تکالیف زوج

گفته شد که یکی از مهم‌ترین بخش‌های جامعه که بر اثر شیوع ویروس کووید-۱۹ دچار تغییر می‌شود، فعالیت‌های اقتصادی است. غالب خانواده‌ها با مشکل کاهش درآمد و افزایش هزینه‌ها مواجه‌اند. با در نظر گرفتن این وضعیت باید تکالیف مالی که به عهده زوج است، در خانواده مورد توجه قرار گیرد.

۲.۲.۱. پرداخت نفقه زوجه

تکلیف زوج به پرداخت نفقه زوجه هم در قانون مدنی و هم از منظر فقه اسلامی تکلیفی قطعی و مشخص است. زوج نمی‌تواند حتی به دلیل دارا بودن زوجه از انجام این تکلیف خودداری نماید. در عین حال با توجه به پیامدهای ناشی از شیوع کرونا در جامعه ممکن است این پرسش مطرح شود که آیا این تکلیف مانند شرایط قبل به قوت خود باقی است؟

پاسخ‌های احتمالی ممکن است از این قرار باشد:

به نظر می‌رسد در یک نگاه کلی ضروری است که این تکلیف مانند گذشته به مرحله اجرا گذاشته شود؛ زیرا نفقه در واقع هزینه گذران زندگی زوجه را تأمین می‌نماید و قطع و عدم پرداخت آن زندگی عادی را برای زوجه غیرممکن می‌سازد. باین حال، می‌توان به قضات این اختیار را اعطا نمود که در بررسی هر مورد به اقتضائات خاص آن توجه نمایند. به‌عنوان مثال، اگر زوج به دلیل شیوع بیماری در جامعه، فاقد درآمد است و نمی‌تواند نفقه زوجه را بپردازد و از سوی دیگر زوجه توانایی مالی برای گذران زندگی دارد، در طول این مدت ضمانت اجراهای پیش‌بینی شده قانونی نظیر مجازات معلق گردد. به‌بیان دیگر، با توجه به اینکه حتی ملائت زوجه باعث برداشته شدن این تکلیف از عهده زوج نمی‌شود، روشن است که شرایط خاص بیماری کرونا نیز نمی‌تواند اصل تکلیف را ساقط کند، اما می‌تواند اجرای آن را به‌صورت موقت و تحت شرایط خاصی به تأخیر بیندازد. هرگاه زوجه درآمد و اموالی در اختیار نداشته باشد، تکلیف زوج به انفاق باید کما فی السابق انجام شود و در این باره در صورت عدم پرداخت طبق مقررات می‌توان اقدام نمود. ایراد وارد بر این نظر آن است که موضوع ملائت زوجه را مدنظر قرار می‌دهد که به اتفاق نظر فقها و حقوقدانان در تعلق نفقه مؤثر نیست و نیز همه ضمانت اجراها را بدون دلیل خاص تحت الشعاع قرار می‌دهد.

همچنین ممکن است بتوان شرایط خاص حاکم بر جامعه را برای استخراج یک اماره نوعی به نفع زوج مورد استفاده قرار داد. بدین صورت که زوج در هر صورت مکلف به انفاق است و تنها در صورتی از اجرای حکم مربوط به پرداخت نفقه معاف می‌شود که بتواند اعسار خود را در دادگاه اثبات نماید. اکنون می‌توان از گستردگی مشکلات اقتصادی و تعطیلی اقسام کسب و کارها این فرضیه را استخراج کرد که صاحبان چنین مشاغلی اصولاً استطاعت مالی کافی برای پرداخت نفقه ندارند، مگر آنکه خلاف آن اثبات شود. بدین ترتیب، بدون آنکه در اصل حکم تغییر ایجاد شود، بار اثبات ملاتت زوج به عهده زوج قرار می‌گیرد. ایراد این نظر آن است که در اصل تعلق نفقه، ملاتت زوج شرط نیست، لذا این راه حل تنها می‌تواند در صورت طرح دعوی اعسار از سوی زوج مورد توجه قرار گیرد. در واقع اثبات ناتوانی مالی برای زوج می‌بایست سهل‌تر از گذشته صورت پذیرد.

ممکن است گفته شود که در شرایط ناتوانی مالی زوج در پرداخت نفقه، قواعد عام مربوط به اعسار از پرداخت محکوم‌به می‌تواند مورد استفاده قرار گیرد و ضرورتی به وضع حکم خاص وجود ندارد. این نظر بیشترین تطابق را با وضعیت قانونی نفقه و نظام قانونی ایران دارد، اما اوضاع خاص جامعه و به‌ویژه مسیر طولانی دادرسی تا رسیدن به مرحله اثبات اعسار را نادیده می‌گیرد. نگارنده در نهایت ترکیبی از نظریات فوق را به‌عنوان اختیارات قاضی برای تشخیص در هر مورد توصیه می‌نماید. بدین شکل که وضعیت خاص اقتصادی ناشی از این ایام را برای صدور احکام منصفانه مدنظر قرار دهد؛ خواه از طریق سهولت اثبات اعسار برای صاحبان مشاغل آزاد، خواه از طریق در نظر گرفتن شرایط مالی هر یک از طرفین و ...

در خصوص طلب زوج بابت نفقه گذشته، می‌توان مانند بسیاری از دیون و تعهدات قائل به اعطای مهلت شد؛ زیرا ویژگی‌های نفقه گذشته با نفقه حال یکی نیست.

نکته دیگری که در خصوص نفقه ممکن است محل سؤال قرار گیرد، پرداخت هزینه‌های درمانی و بهداشتی است. در خصوص الزام زوج به پرداخت هزینه‌های مورد نیاز برای رعایت بهداشت عمومی نظیر اقلام ضد عفونی کننده، ماسک، دستکش و ... می‌توان به ماده ۱۱۰۷ قانون مدنی استناد کرد که نفقه را تأمین همه نیازهای متعارف و متناسب با وضعیت زن می‌داند و به برخی از آنها از باب تمثیل اشاره می‌کند. قانون‌گذار به هزینه‌های بهداشتی نیز به‌طور خاص

اشاره نموده است و می‌توان با توجه به شرایط شیوع بیماری این دسته از هزینه‌ها را کاملاً متعارف به شمار آورد.

در زمینه هزینه‌های درمان، به‌ویژه اگر هزینه‌ها بسیار زیاد باشد، باوجود نص قانونی، اختلاف‌نظرهایی دیده می‌شود. فقها این پرسش را مطرح کرده‌اند که آیا هزینه‌های درمان جزء نفقه است یا نه و در صورتی که زوجه خود متمکن باشد، آیا بازهم امکان مطالبه هزینه‌ها را دارد؟ رویه محاکم نیز در این زمینه واحد نیست. به نظر می‌رسد که پرداخت هزینه‌های دارو و درمان نیز به عهده مرد است؛ زیرا دلایل اثبات نفقه نظیر لزوم معاشرت به معروف در خصوص هزینه‌های دارو و درمان هم صدق می‌کند.^۱ درعین حال، با توجه به اینکه ملاک متعارف بودن در خصوص بیماری‌های سخت و نادر وجود ندارد، لازم است در خصوص بیماری‌های خاص به هزینه‌های متعارف که منجر به عسر و حرج زوج نباشد، اکتفا کرد. به‌عنوان مثال، تا زمانی که امکان استفاده از درمانگاه‌های دولتی با هزینه پایین‌تر وجود دارد، الزامی به پرداخت هزینه‌های انجام شده در بخش خصوصی که بیشتر است، وجود نخواهد داشت.

در برخی ایالت‌های کانادا با توجه به تعطیلی دادگاه‌های خانواده جز در موارد اضطراری توصیه شده است، کسانی که توانایی پرداخت مقرری‌های تعیین شده توسط دادگاه را ندارند، با متعهدله به توافق برسند یا بخشی از هزینه‌ها را بپردازند و در نهایت از کمک‌های دولتی ارائه شده برای مشاغل از دست‌رفته استفاده نمایند.^۲

۲.۲.۲. پرداخت مهریه

پرداخت مهریه نیز یکی از تعهدات مالی است که بر عهده زوج قرار می‌گیرد. در فرض مورد بحث در این مقاله، تنها تفاوت میان پرداخت نفقه و پرداخت مهریه به نیاز زوجه بازمی‌گردد؛ زیرا فرض بر این است که نفقه به‌عنوان هزینه زندگی زوجه پرداخت می‌شود و عدم پرداخت آن زوجه را با مشکلات متعددی روبرو می‌کند. اما دلیل وضع نهاد مهریه، گذران زندگی زوجه نیست. هرچند هم نفقه و هم مهریه از ضمانت اجرای قانونی برای الزام متعهد به پرداخت سود

۱. صادقی مقدم، محمد حسن و امین امیرحسینی، **نفقه و نیازهای درمانی زوجه**، زن در فرهنگ و هنر ۷، ۳، ۱۳۹۴، صص ۴۱۹-۴۰۵.

2. <https://stepstojustice.ca/questions/covid-19/place-where-i-work-closed-because-covid-19-and-i-have-no-work-i-don%E2%80%99t-have-money>.

می‌برند، همین تفاوت گفته شده می‌تواند به‌عنوان ابزاری در دست قضات برای اعطای مهلت نسبت به بدهکاران مهریه مورد استفاده قرار گیرد.

در حال حاضر با توجه به بخشنامه‌های صادره از سوی قوه قضائیه که ناشی از شرایط اقتصادی کشور پیش از شیوع بیماری کرونا بود، از دادگاه‌ها خواسته شده بود با رعایت دقیق قانون اجرای محکومیت‌های مالی نسبت به پذیرش ادعای اعسار اشخاص ناتوان از پرداخت مهریه مطابق قانون اقدام به عمل آورند که همین امر باعث کاهش زندانیان مهریه گردید. در ایام شیوع بیماری کرونا و تعطیلی کسب‌وکارها نیز به نظر می‌رسد تعداد کسانی که در دادگاه‌ها تقاضای اعسار از پرداخت محکوم به می‌نمایند (و نیز پذیرش این تقاضا)، افزایش داشته باشد.

۲.۳. تکالیف زوجه

۲.۳.۱. سکونت مشترک

مطابق ماده ۱۱۱۴ قانون مدنی، زن باید در منزلی که شوهر تعیین می‌کند، سکنی نماید؛ مگر آنکه اختیار تعیین منزل به زن داده شده باشد. اما اگر بودن زن با شوهر در یک منزل متضمن خوف ضرر بدنی یا مالی یا شرافتی برای زن باشد، زن می‌تواند مسکن علی‌حده اختیار کند. بنابراین در صورت ابتلای زوج به بیماری، از آنجا که میزان سرایت این بیماری بسیار بالا ارزیابی شده و بعید است افرادی که با فرد مبتلا در یک جا زندگی می‌کنند از این بیماری مصون بمانند، می‌توان در مدت بیماری و تا زمانی که احتمال سرایت آن وجود دارد، تکلیف سکونت مشترک را از عهده زن ساقط دانست.

ممکن است حتی بتوان از این نیز پیش‌تر رفت و در صورتی که تماس‌های زوج به دلایل شغلی و ... به حدی باشد که احتمال بیمار شدن وی را بالا می‌برد، زوجه را تا زمان رفع این احتمال و خطر سرایت بیماری از این تکلیف معاف دانست.

از آنجا که این تکلیف برای زوج وجود ندارد، کناره‌گیری و دوری وی از زوجه به دلیل بیماری زن و یا احتمال سرایت بیماری با مانع قانونی روبرو نخواهد بود.

۲.۳.۲. پذیرش ریاست مرد بر خانواده

وفق ماده ۱۱۰۵ قانون مدنی، در روابط زوجین ریاست خانواده از خصائص شوهر است. هرچند این ریاست به معنای الزام اعضای خانواده به اطاعت بی‌چون‌وچرا از فرمان‌های همسر

نیست، ممکن است در اداره امور منزل میان زن و شوهر اختلاف‌نظرهایی وجود داشته باشد که در این حالت مرد می‌تواند تصمیم‌نهایی را اتخاذ کند.

اینک این پرسش مطرح می‌شود که با توجه به الزام به رعایت قواعد بهداشتی مشخص از سوی دولت به منظور پیشگیری هر چه بیشتر از افزایش شمار مبتلایان به بیماری، در صورتی که تصمیم‌های اتخاذ شده از سوی زوج مخالف رعایت این قواعد باشد، آیا زن حق سرپیچی دارد؟ به‌عنوان مثال، تصمیم به انجام مسافرت یا خروج از خانه برای خرید و ... از سوی زوج ممکن است به دلیل افزایش خطر ابتلا به بیماری با مخالفت زوجه روبرو شود. به نظر می‌رسد که هیچ‌یک از حقوق‌دانان ریاست مرد بر خانواده را به معنای الزام زوجه به انجام همه تصمیم‌ها و دستورات زوج نمی‌دانند؛ لذا مخالفت و عدم انجام این موارد با مانع قانونی روبرو نیست.

۲.۳.۳. روابط زناشویی

در زمینه برقراری روابط زناشویی و محدودیت‌های مترتب بر آن در زمان شیوع بیماری‌های واگیر نظیر کرونا نیز می‌توان از ملاک‌هایی که تاکنون گفته شد، بهره برد. به‌طور کلی، در صورت ابتلای زوج به بیماری، می‌توان این حق را برای زوجه قائل بود در دورانی که احتمال سرایت بیماری وجود دارد، از همسرش کناره‌گیری نماید. اما در خصوص زوجینی که هیچ‌یک بیمار نیستند، به نظر می‌رسد کناره‌گیری از همسر به‌صرف احتمال ابتلا فاقد جاهت قانونی باشد؛ مگر اینکه این احتمال به دلایل علمی بالا بوده و بی‌توجهی به آن عواقب خطرناکی در پی داشته باشد؛ مانند آنکه شغل زوج به‌گونه‌ای باشد که او را در معرض تماس‌های مکرر قرار می‌دهد و امکان ابتلا را به‌شدت زیاد می‌کند. در اینجا به استناد قاعده دفع ضرر محتمل، می‌توان تا رفع خطر یا اثبات عدم وجود خطر (با انجام آزمایش و ...) زوجه را از تکلیف تمکین خاص معاف دانست.

درعین‌حال گفته شده است: این مسئله از دو بُعد قابل بررسی است: یک بُعد آن ترس از انتقال بیماری واگیردار و بُعد دیگر اضطراب ناشی از آن است. ترس از بیماری به‌طور کلی باعث سقوط وجوب تمکین و احیاناً وجوب کناره‌گیری از همسر خواهد بود؛ اما درباره اضطراب باید قائل به تفصیل شد. اضطراب خفیف یک واکنش طبیعی است و اثری در حقوق زناشویی ندارد؛ ولی اضطراب شدید نوعی اختلال روانی است و به همین دلیل باید مانع مشروع تمکین به شمار آید.^۱

۱. هدایت نیا، فرج‌الله، آثار بیماری‌های واگیردار در حقوق زناشویی، حقوق/اسلامی، ۱۷، ۱۳۹۹، شماره ۶۴.

۳. اثر شیوع بیماری بر تکالیف پس از طلاق

برخی از حقوق و تکالیف ماهیتاً یا به واسطه توافق زوجین پس از طلاق نیز وجود دارد و زن و مرد تعهداتی در برابر یکدیگر دارند که باید انجام دهند؛ به‌ویژه اگر فرزند مشترکی وجود داشته باشد، موضوع حضانت و نگهداری از فرزند و نیز ملاقات فرزند در زمره وظایفی است که پس از طلاق امکان دارد مورد اختلاف طرفین قرار گیرد. پرداخت‌های مالی، نظیر بدهی مربوط به نفقه و مهریه نیز ممکن است وجود داشته باشد که تابع سایر قواعدی است که در خصوص بدهی‌ها به صورت عام حاکم است. لذا در این قسمت به حضانت و ملاقات طفل پرداخته می‌شود.

۳.۱. ملاقات فرزند با والدین

یکی از مسائلی که ممکن است تحت تأثیر شیوع بیماری کرونا قرار بگیرد، موضوع ملاقات فرزندان با والدین است، در موردی که کودک با یکی از والدین زندگی می‌کند و دیگری را به صورت هفتگی و ... ملاقات می‌کند. با توجه به اینکه یکی از اصلی‌ترین روش‌های مقابله با گسترش بیماری قرنطینه خانگی یا حتی‌المقدور کاهش ارتباط‌های اجتماعی افراد است، امکان دارد خروج کودک از منزل برای انجام ملاقات او را در معرض خطر قرار دهد.

بر اساس ماده ۵۴ قانون حمایت خانواده، هرگاه مسئول حضانت از انجام تکالیف مقرر خودداری کند یا مانع ملاقات طفل با اشخاص ذی‌حق شود، برای بار اول به پرداخت جزای نقدی درجه هشت و در صورت تکرار به حداکثر مجازات مذکور محکوم می‌شود. بر این اساس، والدین رأساً نمی‌توانند از انجام تکالیف مربوط به ملاقات طفل به دلیل در خطر قرار گرفتن وی خودداری کنند و لازم است دادگاه در این زمینه تصمیم بگیرد. وفق ماده ۴۱ قانون حمایت خانواده، دادگاه می‌تواند هر توافقی را که برخلاف مصلحت کودک باشد، نادیده بگیرد و تصمیم مقتضی اتخاذ کند؛ بنابراین دادگاه اجازه دارد در خصوص وضعیت و نحوه ملاقات طفل در شرایط بحرانی نظیر شیوع بیماری تصمیم‌گیری کند. روشن است که این تصمیم الزاماً به معنای از بین رفتن حق ملاقات نیست و ممکن است صرفاً انجام مراقبت‌های لازم توصیه شود یا شیوه‌هایی نظیر تماس تصویری یا ملاقات در مکان‌های خاص الزامی شود تا طفل در معرض کمترین میزان خطر قرار گیرد.

در کشورهای نظیر ایرلند اعلام شد که محدودیت‌های بهداشتی نباید به عنوان عاملی برای نادیده گرفتن دستورات دادگاه مورد استفاده قرار گیرد. اگر چه پدر و مادر باید همواره تصمیماتی را برای فرزندان اتخاذ کنند که به نفع او باشد. همچنین در زمینه مراقبت از کودکان در صورت ابتلای والدین به بیماری تمهیداتی در نظر گرفته شده است.^۱ در برخی ایالات کانادا سازمان حمایت کودکان ملاقات‌ها را تا حد زیادی ممنوع نموده است. دادگاه‌های خانواده نیز جز برای موارد اضطراری درخواست‌های رسیدگی را نمی‌پذیرند.^۲

۳.۲. حضانت فرزند

از آنجا که دادگاه تصمیم در خصوص حضانت طفل را با توجه به مصالح طفل اتخاذ می‌نماید و می‌تواند هر گونه توافقی در این خصوص را که بر خلاف مصلحت طفل باشد، نادیده بگیرد، در صورتی که مصالح طفل اقتضا کند که در دوران شیوع بیماری به دلایلی نظیر کم شدن احتمال ابتلا یا نیازمندی به مراقبت یکی از والدین و ... تحت حضانت یکی از ایشان باشد، دادگاه بر همین اساس تصمیم‌گیری می‌نماید. هر چند علی‌الاصول با توجه به موقتی بودن این دوران، چنین تصمیماتی نیز منوط به ادامه بحران و شیوع بیماری است و در صورت پایان یافتن این ایام، دلایلی که زمینه‌ساز تصمیم دادگاه بوده‌اند، از بین می‌رود و دادگاه بر اساس سایر معیارها تصمیم می‌گیرد.

1. https://www.citizensinformation.ie/en/birth_family_relationships/separation_and_divorce/covid19_and_family_law.html/

2. <https://stepstojustice.ca/questions/covid-19/cas-has-stopped-all-person-access-visits-because-covid-19-and-i-can%E2%80%99t-see-my>

نتیجه‌گیری

حقوق و تکالیف افراد در نهاد خانواده نیز مانند بسیاری از نهادهای حقوقی دیگر در دوران شیوع بیماری ناشی از ویروس کووید-۱۹ تحت تأثیر قرار می‌گیرد. این تأثیر هم ناشی از تبعات اقتصادی شیوع بیماری و هم ناشی از اعمال محدودیت‌های خاص نظیر منع مسافرت و ... است. نظام حقوقی ایران ظرفیت‌های مبنایی لازم را برای تصمیم‌گیری در بحران‌هایی نظیر شیوع بیماری کرونا داراست. این ظرفیت‌ها می‌تواند در عرصه قضایی و دادگاه‌ها مورد استفاده قرار گیرد و جز در موارد بسیار ضروری نیازی به وضع قانون جدید نیست. مبانی فقهی این تصمیم‌گیری‌های قضایی را می‌توان در قواعد بنیادین و مشهوری چون قاعده اضطرار، قاعده لاضرر، قاعده عسر و حرج و قاعده دفع ضرر محتمل و نظایر و فروعات این قواعد جستجو کرد. با در نظر گرفتن این قواعد در خصوص هر یک از تکالیف قانونی افراد در خانواده می‌توان تصمیم مناسب اتخاذ کرد. لازم است نظام قضایی نسبت به الزام افراد به انجام تکالیف مالی، از قبیل مهریه و نفقه با ساده‌تر نمودن امکان اثبات افسار ضمن در نظر گرفتن وضعیت مالی متعهدله، تصمیم‌گیری نماید. در خصوص تکالیف غیرمالی باید اولویت حفظ جان و سلامت افراد را بر هر حق دیگری ترجیح داد. ضمن آنکه با طولانی شدن دوران شیوع بیماری لازم است در نظر گرفته شود که محرومیت از برخی حقوق نیز به همان اندازه بیماری ممکن است برای افراد مضر باشد، لذا رعایت حد اعتدال در هرگونه تصمیم‌گیری ضروری است.

فهرست منابع

الف) منابع فارسی

مقاله

۱. احسانی فر، احمد، ابعاد فقهی و حقوقی بیماری‌های واگیر خطرناک و سریع‌الانتشار (کرونا) از منظر قاعده وجوب دفع ضرر محتمل، حقوق اسلامی، دوره ۱۷، ۱۳۹۹، شماره ۶۴، صص ۱۴۳-۱۷۲.
۲. صادقی مقدم، محمدحسن، امیرحسینی، امین، نفقه و نیازهای درمانی زوج، زن در فرهنگ و هنر، دوره ۷، ۱۳۹۴، شماره ۳، صص ۴۰۵-۴۱۹.
۳. عبدالمی علی بیگ، حمیده، قاعده اضطرار (الضرورات تبيح المحذورات)، الهیات و معارف اسلامی، ۱۳۸۳، شماره ۶۳.
۴. موسوی بجنوردی، سیدمحمد، مهرگان صومعه‌سرای، بتول، بررسی حقوق و تکالیف غیرمالی زوجین براساس مصلحت خانواده با رویکردی بر نظر امام خمینی(س)، پژوهشنامه متین، سال نوزدهم، ۱۳۹۶، شماره ۷۶، صص ۱-۲۰.
۵. هدایت نیا، فرح‌الله، آثار بیماری‌های واگیردار در حقوق زناشویی، حقوق اسلامی، دوره ۱۷، ۱۳۹۹، شماره ۶۴.

ب) منابع عربی

۶. آخوند خراسانی، محمدکاظم بن حسین، *کفایه الاصول*، جلد ۱، قم: مؤسسه آل‌البیت علیهم السلام لإحياء التراث بی‌تا.
۷. انصاری، مرتضی بن محمدامین، *فرائد الاصول*، جلد ۲، قم: مجمع الفکر الإسلامی، ۱۴۱۹ ق.
۸. خمینی، روح‌الله، *الرسائل*، جزء ۱، قم: اسماعیلیان، چاپ اول، ۱۴۱۰ ق.
۹. علامه حلی، *قواعد الاحکام*، جلد ۳، قم: مؤسسه النشر الإسلامی، چاپ اول، ۱۴۱۹.
۱۰. عوده، *التشريع الجنایی الاسلامی*، جلد ۱، بیروت: دارالکتاب العربی، بی‌تا.

۱۱. محقق اردبیلی، **زبده البیان فی احکام القرآن**، تهران: المکتبه المرتضویه لإحياء الآثار الجعفریه، چاپ اول، بی‌تا.

۱۲. مکارم شیرازی، ناصر، **انوارالاصول** (تقریرا لمباحث سماحه آیه الله العظمی الشیخ ناصر مکارم الشیرازی دام ظلّه. المؤلف: احمد القدسی)، جلد ۲ و ۳، قم: انتشارات نسل جوان، چاپ دوم، ۱۴۱۶ ق.

۱۳. نراقی، محمد بن احمد، **عوائد الایام**. قم: مکتبه بصیرتی، چاپ سوم، ۱۴۰۸ ق.

ج) منابع انگلیسی

Articles

14. Andrew M.Campbell, "An increasing risk of family violence during the Covid-19 pandemic: Strengthening community collaborations to save lives", *Forensic Science International: Reports*, Vol 2, Dec. 2020.
15. Caroline G. Dunn, R.D., Erica Kenney, Sc.D. Sheila E. Fleischhacker, J.D., and Sara N. Bleich, "Feeding Low-Income Children during the Covid-19 Pandemic", *the New England Journal of Medicine*, March 30, 2020.

Internet Sources

16. <https://www.judiciary.uk/announcements/covid-19-national-guidance-for-the-family-court-message-from-president-of-the-family-divison/>.
17. https://www.citizensinformation.ie/en/birth_family_relationships/separation_and_divorce/covid19_and_family_law.html/.
18. <https://stepstojustice.ca/questions/covid-19/cas-has-stopped-all-person-access-visits-because-covid-19-and-i-can%E2%80%99t-see-my>.
19. <https://stepstojustice.ca/questions/covid-19/place-where-i-work-closed-because-covid-19-and-i-have-no-work-i-don%E2%80%99t-have-money>.
20. <https://www.irna.ir/news/83840907/>.
21. <https://www.mashreghnews.ir/news/1049984/>.
22. <https://www.irna.ir/news/83739727/>.
23. <https://www.irna.ir/news/83857836/>.